

Dobrovského *Česká prozódie* v kontextu soudobého studia verše

— Dalibor Dobiáš —

Mimořádná osobnost Josefa Dobrovského zastínila v mnoha literárněhistorických výkladech „omezené“ či „nedokonalé“ básnictví konce 18. století; stala se i měřítkem pro pojednání soudobých poetologických spisů. Po známých analýzách osobitosti české poezie přelomu 18. a 19. století a individuality jejích představitelů z pera Jana Mukařovského, Felixe Vodičky, Miroslava Červenky a dalších hodláme v následujících řádcích umístit do širších souvislostí i Dobrovského dobově zásadní poetologické, konkrétněji prozodické myšlení. V této oblasti již zjevně nepostačují některé zkratkovité a spíše aforistické charakteristiky učencova díla (spojení Dobrovského s Johannem Christophem Gottschedem, respektive Josefa Jungmanna s Johannem Jakobem Bodmerem a Johannem Jakobem Breitingerem, jež se vlastně opírá především o bonmoty z Jungmannovy pozdější korespondence). Zařazení Dobrovského prozodických prací do soudobého kontextu umožňuje lépe vystihnout otevřenost soudobé literární situace, ale i poměrnou radikalitu učencovy dobově podmíněné cesty, s níž spojili svá skládání básníci Puchmajerova okruhu.

Jak ukázal Michail Gasparov (1984), prozodickou reformu v české literatuře na přelomu 18. a 19. století lze zařadit do obecnější historie

evropského verše. Na ten v literaturách, včetně české, výrazně zapůsobila germánská sylabotónika (jedná se o Opitzovu reformu z dvacátých let 17. století; její kulturně-politické pozadí v době nejistot třicetileté války poutavě pojednala Nicola Kaminski, 2004: představila ji jako systém, který usiluje v humanistickém, přitom národním duchu o klasičnost a jednotná kritéria, ba o unifikaci). K reformám tohoto verše docházelo v kontextu evropských literatur obecně v souvislosti s modernizací a s ní spojenou proměnou jazyka (v Rusku u Michaila Vasiljeviče Lomonosova již půlstoletí před prozodickým vystoupením J. Dobrovského, naopak v Polsku, kde se klasicistní reforma verše odehrála na předmětu tradičních sylabických útvarů, se sylabotónismus přes některé starší snahy etabloval značně pomalu, spíše jako faktor individuálního stylu, a výrazněji se pak uplatnil až od desátých let 19. století).

Pozoruhodným jevem příslušných diskusí je detailní zpřesnění definice přízvuku v uvedených jazycích proti době předchozí, mj. zpřesnění otázky přízvukování jednoslabičných slov. To se ostatně týká na konci 18. století i němčiny v habsburské monarchii (nejednotu přízvukového principu jí vytýká lipský filolog Johann Christoph Adelung, o němž jako o prozodické autoritě, která působila na Dobrovského, bude řeč níže), tím více pak češtiny.

Český sylabotónismus v podobě, ve které jej představují první Dobrovského spisy (Dobrovský 1786a, 1786b, 1795), na něž se v tomto pojednání omezíme, v některých detailech vychází ještě ze starších prozodických prací Rosových, Pohlavých a dalších, od nichž se učenec v konkrétních ohledech postupně stále výrazněji distancoval (podrobněji o tomto procesu níže). Některé aspekty jazykové modernizace v osmdesátých letech, mj. proměňujícího se společenského fungování literatury, knižní kultury apod. (jak je líčí např. *Beobachtungen in und über Prag*, 1787), je ovšem pro docenění tohoto procesu třeba přesněji zpracovat. Předznamenáváje pozdější tázání Jungmannovo, pro koho vlastně svoji adaptační reformu určil, protestuje Dobrovský každopádně proti nadřazení zpěvu recitaci poezie:

Viele Dichter schreiben ihre Verse grösstenteils nach einer beliebten Melodie und scheinen es zu fühlen, dass sie gesungen werden müssen und nicht gelesen werden können.

(Dobrovský 1974: 75)

Studium českého verše 17. a 18. století ve vztahu k hudbě, které by otázku starší prozodie výrazněji osvětlilo, je rovněž bohužel stále

nerozvinuté; a jakkoli jsou bádání o antecendencích sylabotónismu v české poezii cenná, jen zčásti se můžou dotýkat této komplexní problematiky.

Nová diskuse o prozódii každopádně ožila ještě před vystoupením J. Dobrovského, respektive souběžně s ním. Jedná se zvláště o práce Františka Jana Tomsy *Böhmische Sprachlehre* (1782) a slovenského kazatele a vydavatele působícího v Sasku Jiřího Petermanna *Čechořečnost* (1783); v oblasti básnické tvorby pak především o Thámovy *Básně v řeči vázané* (1785). Starší časomíra, respektive útvary s ní spojené, jsou v uvedených pojednáních ještě vyzdvíženy nad „lidové“ sylabické básnění; jejich opodstatněnost však dále ustupuje. Normotvorné úsilí Thámovo se týká sylabismu v opozici proti starším deformacím jazyka dle latiny a sporným pozičním délkám (srov. Otruba 1971; v slovenském prostředí je příznačná polemika Štefana Lešky se Samuelem Čerňanským z roku 1793; Čerňanský tu oponuje kritiku Leškovi, že časomíru zanedbávali už starší autoři a nepodporovala zbožnost). Podobně uvádí J. Petermann:

Jest ještě mnohem více [antických] noh [stop], ale poněvadž my neděláme vazomluvy [básně] dle způsobu latinského, a tak nám na nich tak mnoho nezáleží. My zvláště v zpěvomluvě [písni] na jistý počet slovek [slabik] a jejich spoluzvučnost zření máme, aby se tak jistou melodií spívati mohli! (Petermann 1783: 25)

Ovšem i F. J. Tomsa, který se na rozdíl od Petermanna nesoustřeďuje na oblast náboženské písně, píše o českém sylabismu a snižuje význam vokálníké kvantity jako základny rytmičké organizace verše (Tomsa 1782: 421).

Tomsa, podobně jako soudobí autoři na Slovensku (již zmíněný Š. Leška ad.), však hovoří o potřebě přesnějších pravidel pro rýmy. A právě zde se objevuje i otázka dlouhých vokálů v rýmových slabikách. Za Tomsu v ní na základě starší časoměrné tradice, ovšem i v přiblížení k německému sylabotónismu a jeho kategoriím, ještě pokračuje J. Petermann. Navrhuje v rýmu vyznačovat metricky silnou dobu vokalickou kvantitou, tedy například dvojici „ráda“ – „paráda“ (mužský rým je tvořen také slovem jednoslabičným, např. „vrané“ – „ne“). Příznačné jsou i Petermannovy výklady o strofice (zdůrazňuje např. slabičnou blízkost veršů ve strofě, uvádí kombinace osmi- a sedmislabičníku či šesti- a pětislabičníku, ne však osmi- a šestislabičníku: příslušná kombinace, třebaže frekventovaná v dřívější české lyrice a v soudobé tvorbě

například u Gottfrieda Augusta Bürgera následně stojí na okraji zájmu nejen thámovců, s nimiž Petermann publikoval, nýbrž i Puchmajerovy školy). Soudobé básnictví se takto stávalo už od osmdesátých let 18. století polem poetologicky zaměřených snah o inovace.

Odklon od časomíry proti staršímu baroknímu modelu souvisí, pro všechny uvedené autory, s proměnou komunikace a modelového publika. Uplatňuje se jazyková přirozenost spjatá s citem a vkusem (zpochybňovaná v pozdějších prozodických diskusích) a ovšem – historicko-vzdělávací prvek. I Josef Dobrovský se svým prozodickým dílem postupně distancuje od předchozí doby, která nadřazovala lidovému sylabickému básnění náročnou, přitom však barokně variabilní časomíru řídící se mj. v češtině složitě definovanými, de facto konvenčními pozičními délkami. Zvláště jeho *Böhmische Prosodie* (Dobrovský 1795) je však plná programových výroků, které přesahují rámec starších vystoupení Tomsy, Petermanna ad., kteří ještě uznávali primát časomíry. Hovoří se tu polemicky o „den wahren Grundsatz der böhmischen Prosodie“; „da sie [barokní básníci; pozn. D. D.] mit der lateinschen Prosodie bekannter waren“, „die sie nun auf die böhmische Sprache mit vielem Zwange anzuwenden suchten“; „allein durch diese Fesseln liess sich der... Ton unsrer Sprache nicht bezwingen“ (Dobrovský 1974: 75 ad.).

Vedle do čela postaveného slovního přízvuku na první slabice slova, jenž je učencovou inovací při popisu českého verše (na tomto základě jsou řešeny praktické otázky českého básnění, ovšem i prestižní otázka českého hexametru), se přitom u J. Dobrovského – v průběhu doby v rozdílné míře – stále uplatňuje vokalická kvantita. Její zdroje zaslouží pozornost. V prvních pojednáních (zvláště v posudcích básní Jana Bohumíra Dlabáče a Václava Stacha /Stach 1786a, 1786b/, ale i v *České prozódii* z roku 1795) je kvantita v terminologickém prolnutí komplementární pro vyznačení některých v češtině s přízvukem na první slabice slova obtížně realizovatelných antických stop (jako krétikus – u –, molossus – – –). Je přitom třeba říci, že němečtí klasicističtí poetologové – a do jisté míry i Tomsa a Petermann – kladli důraz mj. na to, aby se v rýmové dvojici zbytečně neobjevovaly vedle sebe dlouhé a krátké slabiky, vokalickou kvantitu tedy rozhodně nepomíjeli. Kategoricky je naopak kvantita vyloučena zvláště z druhého, normativního vydání *Böhmische Prosodie* z roku 1798, které u J. Dobrovského představuje jakési shrnutí dříve zkusmých, respektive programových pravidel.

Otázka jazykovědné inspirace Dobrovského popisu českého přízvuku německým filologem J. Ch. Adelungem byla řešena zejména

Mirolavem Krbcem (1953). Obě osobnosti, J. Dobrovský i J. Ch. Adelung, se přitom shodují i v řadě obecnějších bodů, například v pojetí aktivismu učence (osvícenský učenec, který odvážně formuluje racionální zákony světa, který však může být jen inspirátorem, nikoli vykonavatelem myšlenek apod., srov. *dopis Dobrovského Josefu Valentinu Žlobickému z 8. 4. 1795*, Dobrovský 1908: 101; je přitom třeba říci, že i „vykonavatel“ Antonín Jaroslav Puchmajer, mj. zručný německojazyčný básník, ve svých překladech před Dobrovského *Prozódii* tíhl k sylabotónismu). Takto J. Dobrovský argumentuje i racionálně dosud nevyjádřenými a v praxi ne(znovu)zavedenými staročeskými základy své prozodie, jež je zjevně adaptační, a ve své podstatě – a vzdor trvale řešené prestižní otázce hexametru – se rozchází s jinými soudobými proudy volajícími po přesném vyjádření antických básníků, zvláště Homéra, v národním jazyce.

Zmíněná konvenční paralela J. Dobrovský – J. Ch. Gottsched, pokud jde o prozódii, především zastírá mnohost inspirací, s nimiž se Dobrovský v svém díle vyrovnával. Paralely tak nalézáme spíše než u Gottscheda v Adelungově návratu ke klasicistním zásadám při popisu veršového rytmu, ovšem při aktualizaci společenské úlohy učence a v jistém společensky unifikačním přiblížení lidové poezii a jejím pravidlům, mj. v oblasti rýmu (Dobrovský, který se nemohl na rozdíl od německých autorů odvolat na propracovaný český hexametr, zde v některých ohledech jako by se pohyboval mezi Gottschedem a Adelungem, respektive i dalšími autory této doby, jako byl Friedrich Gottlieb Klopstock, realizátor Gottschedova volání po německém hexametru, anebo Johann Heinrich Voß, jehož pozdější vyhrocené helenizující překlady ovšem Dobrovský vnímal kriticky). Národním dokladem může být Klopstockův větný přízvuk, respektive vliv autora na přízvukovou organizaci verše: proti Dobrovskému a dle Adelunga jej uvádějí do svých prozodických výkladů až Karel Ignác Thám a dle něj i básník Puchmajerových almanachů a filolog Jan Nejedlý.

Ve shodě s Adelungovým učením o přízvuku se Dobrovského prozodie přibližuje Gasparovem načrtnutým obecným tendencím evropského verše; to lze ovšem do značné míry přičítat i učencovu slavismu. J. Dobrovský totiž ve svém zásadním pojednání *Böhmische Prosodie* neopírá svoji teorii přízvuku v češtině přímo o němčinu, jak tvrdili jeho pozdější odpůrci, nýbrž formuluje ji podle lužickosrbských gramatik (Georg Matthaei 1721; Johann Gottlieb Hauptmann 1761). Na tomto místě můžeme podat jen jedno srovnání.

In der Wendischen Sprache stehet der Accent allzeit auf der ersten Sylbe, das Wort habe auch so viel Sylben, als es immer wolle, z. B. *nápscheschíwník* Feind, *s bógabojasnoscžu* mit Gottesfurcht. Auch in fremden Wörtern setzen die Wenden den Ton an die erste Sylbe, ob er gleich in der fremden Sprache auf einer anderen Sylbe stehet, als *Cáthrina*, *pápira*, *láterna* usw. Auch der Casus wirft seinen Ton auf die Praeposition zuruck z. E. *zá-togo* für den... Jedoch wirft der Casus seinen Ton nur auf die einsylbigen Praepositiones zurück, nicht aber auf die zwey- und mehrsylbigen... (Hauptmann 1761: 30)

Die erste Sylbe eines jeden Wortes spricht der Böhme mit vorzüglicher Erhebung und mit besonderem Nachdrucke aus. Der Ton hat also seinen beständigen und unveränderlichen Sitz auf der ersten Sylbe. Daher ist es nicht nöthig den Ton zu bezeichnen, wohl aber die Vocale... Diesem Gesetze müssen sich auch fremde Wörter unterziehen. In *lucerna*, *laterne*, legt der Böhme den Ton auf *lu*... Wenn aber durch die Verbindung einer Praeposition oder einer anderen Partikel am Anfang eines Wortes die erste Sylbe von ihrer Stelle kommt, und nun die zweyte oder dritte einnimmt, dann verliert sie auch den Ton, weil ihn die vorgesetzte Partikel bekommt. (Dobrovský 1809: 10–11)

Je pozoruhodné, že příslušného vztahu, vlastně dobově komplexního a dosti radikálního zúčtování se starší tradicí, srovnáme-li Dobrovského původní reformu a opatrné pokusy Puchmajerovy před ní, případně i méně přímé antecedence (na Slovensku např. Š. Lešky, který pojil vedle sebe řádky jambické a trochejské tendence, apod.), si dosud povšiml v svém *Výkladu k Slávy dceři* pouze Jan Kollár. Vztah Dobrovského k uvedeným českým předchůdcům a ovšem latinské tradici (mj. klasiifikace přízvuku podle počtu slabik slov v prvním vydání *České prozódie*, tedy tak, jak to činily latinské příručky; toto omezené funkční členění Dobrovský později odstraňuje) a německé praxi (např. přízvukování monosylaba a dvouslabičného slova /„obživla, vše dala“/ jako daktylu po německém vzoru Klopstockově „starb ohne“) umožňuje podrobnější náhled do tohoto prolnutí.

Zařazení Dobrovského prozodických prací do soudobého kontextu české literatury přelomu 18. a 19. století může mj. napomoci přesněji vystihnout význam učencova současníka, zprvu i spolupracovníka V. Stacha (oba hovoří mj. o potřebě národní poezie založené na antických vzorech, vůči nimž se ovšem postupně emancipují, jsou pro tvorbu původní, na základě národních jazykových daností a rozpracování jazyka vytvářejí pro tuto tvorbu předpoklady – Stachův rukopisný

prozaický překlad Klopstockova eposu *Der Messias*, 1773). Po Dobrovského kritice, kde se tomuto přispěvateli Thámových *Básní v řeči vázaných* vytýká nedbalé rýmování (o jeho významu byla řeč výše), se Stach stal učenčovým zarytým, osobním odpůrcem. Tato rozmlíska a zjevná nevyváženost Stachova díla rozpor těchto individualit ovšem zdaleka nevyčerpává, podobně jako pozdější spor Dobrovského a Jungmanna.

V. Stach je proti racionálnímu vědci J. Dobrovskému, který podobně jako Adelungův učenec především formuluje zásady, radikální. Horáce, vzor obou českých autorů, sice připomíná svým veršováním poetologických zásad, ovšem vyhrocuje, více než později puchmajerovec Vojtěch Nejedly v parafrázi *Ad Pisones* a spíše ve shodě s hnutím Sturm und Drang, básnickou subjektivitu, nikoli lehký vtip a formu svého mistra. Formu naopak tu a tam ve své programové delatinizaci vycházející z jiných tendencí osmdesátých let snižuje (v svých vlastních českých básních se přitom Stach zpravidla nevzdaluje oslavě radosti života, didaxi a britkosti i naopak jisté baroknosti Thámovy školy a puchmajerovců – rozpor teorie a praxe byl Stachovi v mnoha případech vlastní, podobně jako jiným autorům jeho doby).

Což pak byste nám půjčili [antičtí mistři],

Aby nás to těšilo?

Zdát se, že ste nás předčili;

Ale to se zvětšilo.

(Stach 1805: 13)

Hlavní poetologický rozdíl J. Dobrovského a V. Stacha vedle uvedené koncepce subjektu spočívá v tom, že Stach neuznává českost a vývojové možnosti Dobrovského prozodie. Takto je z velké části zaměřen již jeho v devadesátých letech 18. století psaný *Starý veršovec* (1805). Výtka směřuje jednak osobně proti Dobrovskému, jednak značně komplexně proti údajným dobovým módním experimentům, které omezují přesné výrazové možnosti jazyka (autor *Böhmische Prosodie* je odmítnut jako údajný neologizátor). V. Stach se v polemice staví proti „německou teorií ovlivněnému“ slovnímu přízvuku na první slabice slova (v tom se shoduje i s některými německými současníky helénsky horujícími pro kvantitativní princip). Přízvuk dle Stacha může v češtině figurovat na různých slabikách, nejen na první (Stach 1805: 90). Systém J. Dobrovského, na jehož základech dosud pranic nestojí, je dle spisovatelova názoru takto neladný a navíc (autor *Starého veršovce* hovoří zcela věcně) zužuje to, co bylo: „Jsou zde chybní [veršové]? medle kteří?“ (ibid.: 86).

Stachův vlastní program je proti tomu, jak řečeno, z dnešního hlediska poněkud konfuzní, jako i samy básníkem uváděné příklady pravidel (v tom se typologicky shoduje s obdobnými reakcemi na reformy v Německu, Rusku aj., které podobně nenabízejí ve své době jednoduchý, přesně propracovaný a teritoriálně univerzální systém, reagující na kulturní a kultivační zájmy zejm. mladých autorů). Stach ovšem nebyl v hledání rytmické reformy na poli staršího sylabismu, který organizoval mezislovními předěly (plodně, pokud šlo např. o jamb či o cézuru antických rozměrů; *ibid.*: 95, 129), a poněkud upozaděné časomíry osamocen; navíc jako překladatel nových duchovních písní, který musel brát zřetel na spojení s nápevem (podobně postupoval dříve i Š. Leška *ad.*). Jeho postoj navazuje na uvedené o málo starší reformní snahy, ba – alespoň v teorii – zakládá potenciálně nový, náročnější překlad do češtiny proti univerzalizujícím klasicistním normám (podobně i v Stachově překladu Klopstockova eposu *Der Messias* odpovídajícím „romantickému“ vymezení Jiřího Levého). Takto Stach upoutal pozornost Jungmannovu a roku 1817 v *Počátcích českého básnictví* i Pavla Josefa Šafaříka a Františka Palackého.

Na tomto místě nezbyvá než výklad ukončit. Jeho cílem bylo především představit odlehlou a v běžné perspektivě poněkud harmonizovanou dobu jako zdroj konfliktů, jejichž přesnější poznání ovšem osvětluje také další cestu novočeského písemnictví a diskuse o něm.

Prameny

ANONYM

1787 *Beobachtungen in und über Prag* (Praha: W. Gerle)

DOBROVSKÝ, Josef

1786a [Recenze Zpěv ke cti nejsvětějšího otce Pia VI. na slavný příchod jeho do Vídně J. B. Dlabače], in: *Litterarisches Magazin von Böhmen und Mähren* 2 (Praha: J. F. E. Schönfeld), s. 131–136

1786b [Recenze Podbělovského Něco pro českou literaturu], in: *Litterarisches Magazin von Böhmen und Mähren* 2 (Praha: J. F. E. Schönfeld), s. 137

1809 *Ausführliches Lehrgebäude der Böhmischen Sprache* (Praha: Johann Herrl)

1908 *Korespondence Josefa Dobrovského* 3, ed. Antonín Patera (Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění)

1974 „Böhmische Prosodie“, in idem: *Literární a prozodická bohemika* (Praha: Academia), s. 75–97 [1795]

HAUPTMANN, Johann Gottlieb

1761 *Nieder-Lausitzische Wendische Grammatica* (Lübben: J. M. Driemeln)

MATTHAEI, Georg

1721 *Wendische Grammatica* (Buddissin: D. Richter)

PETERMANN, Jiří

1783 *Čechořečnost* (Prešpurk: Š. P. Weber)

STACH, Václav

1805 *Starý veršovec* (Praha: J. Dysbach)

TOMSA, František Jan

1782 *Böhmische Sprachlehre* (Praha: K. K. Normalschule)

Literatura

GASPAROV, Michail Leonovič

1984 *Očerky istorii evropejskogo sticha* (Moskva: Nauka)

KAMINSKI, Nicola

2004 *Ex bello ars oder Ursprung der „Deutschen Poeterey“* (Heidelberg: Winter)

KRBEC, Miroslav

1953 „Dobrovský o českém přízvuku“, *Slovo a slovesnost* 14, s. 179–189

OTRUBA, Mojmír

1971 „První mystifikace v novočeské poezii“, in *Sborník Národního muzea v Praze, Řada C*, 16, č. 2, s. 123–134

Dobrovský's Czech prosody in the context of contemporary poetry studies

The reform of Czech verse by Slavist Josef Dobrovský (*Böhmische Prosodie*, 1795) represents a milestone in new Czech prosody. The older “lower” syllabism and “higher” quantitative metrics were criticized by Dobrovský as archaic, insufficient (syllabism) or being contrary to the spirit of the Czech language (quantitative metrics). Dobrovský's system spread by the poetry group surrounding the patriotic priest A. J. Puchmajer foreshadowed the development of Czech poetry. The focus of this work is placed on the

interpretation of relevant poetological discourse of the end of the 18th and the beginning of the 19th century and on processes, by which the new Czech prosody formed, in relation to older local literature of the 18th century and the current European context (F. J. Tomsa's and J. Petermann's works on prosody in the 80's, Dobrovský's relationship to J. Ch. Adelung and other German authors, Dobrovský's inspiration by Matthaei's and Hauptmann's grammars of Lausitzian). In this way, the ideas, ambiguities and even paradoxes in his writings on prosody portrait J. Dobrovský not only as an original and important thinker who influenced modern Czech poetry, but also as a person who intensively reflected and interpreted contemporary Central European literary and social discourse. As a contrast to J. Dobrovský's "adaptational" reform, the submitted work presents the literary and poetological work by Václav Stach and Stach's early romantic historicism.

Keywords

Czech prosody, modern Czech verse, Josef Dobrovský, Václav Stach, František Jan Tomsa, Jiří Petermann